

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ՎՐԱՍՏԱՆԻ ՀԵՏ ԿՈՍՏԱՆՂՆՈՒՊՈԼՍԻ ԵՎ ԲԵՌԼԻՆԻ
ԲԱՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՆԱԽՕՐԵՆԻ
(1918 թ. մայիս-հունիս)**

ԳԵՂԱՄ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Հոդվածում հանգամանորեն լուսաբանվում է, որ Քառյակ միության պետությունների և Անդրկովկասի հանրապետությունների միջև Կոստանդնուպոլսի և Բերլինի բանակցությունների նախօրեին Հայաստանի Հանրապետության փոխհարաբերությունները անկայուն, անորոշ ու հակասական էին անմիջական հարևանների՝ Վրաստանի և Ադրբեջանի հետ՝ վերջիններիս միանգամայն տարբեր քաղաքական նպատակների, կողմնորոշումների ու տարածքային վեճերի պատճառով: Առանձնահատուկ ուշադրության է արժանացել այն հանգամանքը, որ Անդրկովկասի երեք ժողովուրդների անկախացումից հետո միանգամայն բարենպաստ իրադրություն էր ստեղծվել Վրաստանի և Ադրբեջանի համար: Հստակ էր նաև նրանց արտաքին քաղաքականության ուղղվածությունը: Գերմանիան պաշտպանում էր Վրաստանի, իսկ օսմանյան Թուրքիան՝ Ադրբեջանի շահերը, և երկուսն էլ՝ ի վնաս Հայաստանի Հանրապետության:

Բանալի բառեր – *Հայաստանի Հանրապետություն, Վրաստան, Օսմանյան Թուրքիա, Գերմանիա, Ռուսաստան, Բաթումի դաշնագիր, Հովհ. Քաջազունի, Ա. Ահարոնյան, Ն. Կարճիկյան, Բ. Ծերեթեյի, Ն. Շորդանիա, Ն. Ռամիշվիլի, Ա. Չխենկելի*

Նորանկախ Հայաստանի Հանրապետությունը, գտնվելով քաղաքական և տնտեսական անասելի խորը ճգնաժամի մեջ, հարկադրված էր շարունակել պայքարը իր անմիջական հարևաններ Ադրբեջանի և Վրաստանի հետ՝ վերջիններիս միանգամայն տարբեր քաղաքական կողմնորոշումների, նպատակների ու տարածքային վեճերի պատճառով: Երեք հանրապետությունների միջև կային սահմանային և տարածքային շատ կնճռոտ վեճեր, հնուց եկող փոխադարձ անվստահություն, կասկած ու երկյուղ և արմատական տարբերություն արտաքին քաղաքական կողմնորոշման հարցում: Ադրբեջանը անվերապահորեն, իսկ Վրաստանը աննշան վերապահումներով ձգտում էին մերձենալ Օսմանյան Թուրքիայի հետ՝ Ռուսաստանի դեմ ընդհանուր ճակատ ստեղծելու համար, մինչդեռ Հայաստանը Թուրքիայի գերիշխանությունը Անդրկովկասում համարում էր ոչ միայն վտանգավոր, այլև պար-

զապես լուրջ սպառնալիք իր գոյության համար¹:

Առաջին աշխարհամարտի հենց սկզբից կովկասյան թաթարները (ադրբեջանցիները) ամբողջովին հակված էին իրենց ցեղակից և կրոնակից օսմանյան Թուրքիայի կողմը, երբ «1917 թվականի վերջերին ռուսական զորքերը լքեցին Կովկասյան ճակատը, և տաճկական (թուրքական - Գ. Պ.) բանակը սկսեց իր հաղթական արշավանքը դեպի հյուսիս, թաթարները՝ համարյա առանց քողարկելու անցան Թուրքիայի կողմը, - գրում է Հովհ. Քաջագունին: - Նրանք ոչ միայն չէին ուզում շարունակել պատերազմը Թուրքիայի դեմ, այլև անում էին ամեն իրանց ձեռքից եկածը, որպեսզի Թուրքիան օր առաջ տիրապետի Անդրկովկասին»²: Հայաստանի Հանրապետության ստեղծումից հետո «Ադրբեջանը (Անդրկովկասյան Թաթարստանը), հենվելով թուրքական բանակի ներկայության վրա, - շարունակում է Հովհ. Քաջագունին, - նեղում էր Հայաստանի արևելյան (մասամբ էլ՝ հյուսիսային) սահմաններին ու սպառնում էր սրի քաշել այդ կողմերի հայ ազգաբնակչությանը»³: Ոչ միայն սպառնում էր, այլև հենց նույն ժամանակաշրջանում սրի էր քաշում տասնյակ հազարավոր հայերի⁴:

Վրաստանի անկախության հռչակումից հետո վրաց կառավարությունը հստակ արտահայտեց իր արտաքին քաղաքական դիրքորոշումը հարևան երկրների և Ռուսաստանի նկատմամբ:

Բաթումի հաշտության դաշնագրի կնքումից հետո Վրաստանը սպառնում էր Հայաստանի Հանրապետությանը և պահանջում վերջ տալ ռուսական քաղաքական կողմնորոշմանը: Դա ինքնին նշանակում էր հրաժարվել հայկական տարածքներից, որդեգրել գերմանա-թուրքական կողմնորոշում և նրանց միջոցով ընդունել Անդրկովկասում Վրաստանի գերիշխանությունը:

Վրացիների համար թուրքական կամ ադրբեջանական վտանգ չկար, որ սպառնար նրանց ֆիզիկական գոյությանը և հարկադրեր փրկության ուղիներ որոնելու. վրացիների համար պայմաններն այնպես էին դասավորվել, որ նրանք դրսի օգնության ոչ մի սուր, հրամայական կարիք չունեին⁵:

Հայաստանի ժամանակավոր կառավարության ձեռագիր նախագծում Հովհ. Քաջագունին նշում է. «Վրաստանը արդեն արել է իր ընտրությունը. նա բացահայտորեն տրվել է Գերմանիային: Նա կարող է դա անել առանց ռիսկի, քանի որ Գերմանիան հիմնավորվել էր նրա տարածքում և պաշտպանում էր նրա սահմանները. Վրաստանին հաս-

¹ Տե՛ս **Հովհ. Քաջագունի**, Բաց նամակ Z - ին, Թուրքիա ? թե Ռուսաստան, Եր., 1990, էջ 15:

² ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 498, թ. 40:

³ Նույն տեղում, թ. 48:

⁴ Տե՛ս «Հայերի կոտորածները Բաքվի և Ելիզավետպոլի նահանգներում 1918-1920 թթ.», կազմ.՝ Ս. Միրզոյան, Ա. Ղազիյան, Եր., 2003, էջ 89:

⁵ Տե՛ս **Ռ. Դարբինեան**, Ռուսական վտանգը, Եր., 1991, էջ 74:

նելու համար Թուրքիան պետք է անցնի գերմանական զինվորի դիակի վրայով, քայլ, որին նա հեշտությամբ չի դիմի: Մեր իրավիճակը այլ է: Մեր տարածքում դեռևս ոչ մի գերմանական զինվոր, ոչ մի գերմանական դրոշ չկան, և կարելի է հուսալ, որ երբեք էլ չի լինի: Գերմանացիներին հետաքրքրում են Բաթում-Բաքու և Փոթի-Բաքու երկաթուղագծերը, բայց ոչ Երևանի նահանգը: Հնարավոր է, որ Գերմանիայի և Թուրքիայի միջև համաձայնությունը կկայանա հենց Հայաստանի հաշվին, և թուրքերը կշարունակեն տիրել Հայաստանի հողերը: Դրա համար էլ մեր մերձեցումը Գերմանիայի հետ պետք է ընթանա այնպես, որ չառաջացնի Թուրքիայի զայրույթը»⁶:

Օգտվելով արտաքին նպաստավոր պայմաններից՝ 1918 թ. հունիսի առաջին կեսին Նոյ ժորդանիան և Նոյ Ռամիշվիլին Վրաստանի Ազգային խորհրդի և կառավարության անունից Թիֆլիս հրավիրեցին Հայոց ազգային կենտրոնական խորհրդի ներկայացուցիչներ Ավ. Ահարոնյանին, Հովհ. Քաջազնունուն, Ալ. Խատիսյանին, Խ. Կարճիկյանին և Հ. Հախվերդյանին (Հախվերդովին)՝ Հայաստանի և Վրաստանի միջև Բորչալուի գավառը էթնիկական սկզբունքով բաժանելու հարցը քննարկելու նպատակով⁷: Դիմավորելով հայ պատվիրակներին՝ Ի. Օերեթելին Վրաստանի Ազգային խորհրդի անունից հայտարարեց, որ իրենց սահմանների մեջ են մտնելու Ախալքալակի, Ղազախի ու Բորչալուի գավառները և Ալեքսանդրապոլի գավառի Փամբակի շրջանը: «...Հայ-վրացական խառը բնակչությամբ բոլոր վիճելի տարածքները պետք է անցնեն Վրաստանին: Ռուսական հեղափոխական դեմոկրատիայի երբեմնի առաջնորդը բերում էր հետևյալ պատճառաբանությունը. հայերը Բաթումի (հունիսի 4-ի հայ-թուրքական հաշտության դաշնագրի - Գ. Պ.) համաձայնությունից հետո չեն կարող քիչ թե շատ կենսունակ պետություն ձևավորել, - գրում է իր հուշերում Ռուսաստանի հարավի զինված ուժերի գերագույն գլխավոր հրամանատար, զորավար Ա. Ի. Դենիկինը, - և նրանց համար շահավետ է հզորացնել Վրաստանը, որպեսզի Կովկասում քրիստոնյա ուժեղ պետություն լինի, որը գերմանացիների օգնությամբ կպաշտպանի և՛ իրեն, և՛ հայերին»⁸: Խ. Կարճիկյանը վրդովված բողոքեց Ի. Օերեթելու հայտարարության դեմ՝ նշելով, որ նրա առաջարկը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ Հայաստանը Թուրքիայի, Վրաստանի և Ադրբեջանի միջև բաժանելու ծրագիր, և այդ առաջարկը հակառակ է Ն. ժորդանիայի և Ն. Ռամիշվիլու Հայոց ազգային կենտրոնական խորհրդում արած այն հավաստիացումներին, որ հիշյալ տարածքները պատկանում են հայերին⁹: Անշուշտ չէր կարող պա-

⁶ ՀԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 10, թ. 13:

⁷ Տե՛ս **Ա. Մելքոնյան**, Ջավախքը 19-րդ դարում և 20-րդ դարի առաջին քառորդին, Եր., 2003, էջ 285-289:

⁸ ՀԱԱ, ֆ. 4033, ց. 6, գ. 295, թ. 31, ֆ. 198, ց. 1, գ. 15, թ. 18, ֆ. 223, ց. 1, գ. 113, թ. 27, ֆ. 276, ց. 1., գ. 96, թ. 125-126:

⁹ Տե՛ս «Հայրենիք» ամսագիր, Բոստոն, 1957, № 2, փետրվար, էջ 1-2:

տահել, որ Ի. Ծերեթելին տեղյակ չլիներ այդ հավաստիացումներին: Նա անթաքույց արտահայտում էր Վրաստանի իրական նպատակները՝ զավթել հայկական տարածքները՝ իր թիկունքում ունենալով Գերմանիայի աջակցությունը: Ավելին, նա մեկ այլ առիթով Թիֆլիսում հայտարարել էր. «Ինչ Հայաստանի մասին եք մտածում: Աւելի լաւ չէ՞ր լինի, որ մի մեծ Վրաստան ստեղծւեր և հայերը նրա թնի տակ ապրէին»¹⁰:

Վրաստանն իր ներքին և արտաքին քաղաքական վիճակը ավելի բարելավեց՝ ընդունելով կայսերական Գերմանիայի իրական հովանավորությունը: 1918 թ. մայիսի 28-ին Փոթիում Գերմանիայի և Վրաստանի միջև կնքվեց ժամանավոր գաղտնի համաձայնություն՝ իրենց հետագա հարաբերությունները որոշելու մասին: Գերմանական կայսերական կառավարության կողմից համաձայնագիրը ստորագրեց գորավար Օ. Ֆոն Լոսովը, իսկ վրացական կառավարության կողմից արտաքին գործերի նախարար Ակակի Չխենկելին¹¹:

Ըստ այդ համաձայնագրի՝ Գերմանիան մեծ գորախումբ է ուղարկում Թիֆլիս երկրի ներքին կարգուկանոնը պահպանելու և վրացական գործերի հետ նրա սահմանների անվտանգությունը ապահովելու: Վրաստանի կառավարությունը թույլ էր տալիս, որ Առաջին աշխարհամարտի ողջ ընթացքում Քառյակ միության պետություններ Գերմանիան և Ավստրիան օգտվեն Վրաստանի տարածքում գործող երկաթուղային ցանցից՝ գործեր և ռազմական հանդերձանք փոխադրելու համար: Այդ նպատակով Թիֆլիսում Գերմանիայի ղեկավարությամբ կազմվելու էր զինվորական հանձնախումբ, որը վրացական կառավարության հետ համախորհուրդ՝ պետք է կանոնավորեր երկաթուղու հաղորդակցությունը: Երկաթուղային կայարանները և ռազմական նշանակություն ունեցող օբյեկտները հսկելու էին գերմանական պահակային զինվորները¹²: Փոթիի նավահանգիստը 60 տարով օգտագործման էր հանձնվելու Գերմանիային: Վերջինս ստորագրեց նաև համաձայնություն, որով Վրաստանին տրամադրվում էր 50 միլիոն ռուբլի վարկ¹³: Հուլիսի 24-ին Վրաստանի կառավարությունը գաղտնի հաստատեց Գերմանիայի և Վրաստանի համագործակցությունը ռազմական, տնտեսական, առևտրային, ֆինանսական և այլ բնագավառներում¹⁴:

Վրաց-գերմանական համաձայնագիրը նոր որակ ու նպաստավոր ընթացք հաղորդեց նաև Գերմանիայի դաշնակից Օսմանյան Թուրքիայի և Վրաստանի փոխհարաբերություններին: Այդ կապակցությամբ բնութագրական է Կովկասյան ռազմաճակատի թուրքական գործերի

¹⁰ ՀԱԱ, ֆ. 198, ց. 1, գ. 15, թ. 43:

¹¹ Տե՛ս «Վեմ» ամսագիր, Փարիզ, 1938, № 1, էջ 84, «Հայրենիք» ամսագիր, Բոստոն, 1935, փետրվար, № 4, էջ 103:

¹² Տե՛ս «Վեմ» ամսագիր, Փարիզ, 1938, № 1, էջ 84:

¹³ Տե՛ս ՐԴ ԲԱ, ֆ. 39720, օռ. 1, ժ. 49, յ. 5:

¹⁴ Տե՛ս նույն տեղը, թ. 1-4:

հրամանատար Հալիլ փաշայի պատվին «Վրացական ակումբի» շենքում կազմակերպված խնջույքում Վրաստանի ռազմական նախարար Գեորգաձեի արտասանած բաժակաճառը, որով նա մաղթեց «հաջողություններ թուրքական քաջարի զորքերին և նրանց դաշնակիցներին»: Պատասխան խոսքում Հալիլ փաշան նշեց, որ Թուրքիան Վրաստանի նկատմամբ լավագույն զգացումներով է լցված, և եթե արտաքին թշնամին սպառնա Վրաստանի անկախությանը, ապա նրանք պետք է միասին պայքարեն դրա դեմ¹⁵:

Վրաց-գերմանական և թուրքական դաշինքն իր սուր ծայրով ամենից առաջ ուղղված էր Հայաստանի Հանրապետության դեմ. Վրաստանն ու Օսմանյան Թուրքիան ձգտում էին իրագործել իրենց զավթողական նկրտումները: Այդ դաշինքն ուղղված էր նաև Ռուսաստանի դեմ: Եվ պատահական չէր, որ այդ օրերին վրացական մամուլը ևս չէր թաքցնում Վրաստանի հակառուսական դիրքորոշումը: Այդ քաղաքականությունը դրսևորվեց Վրաստանում բնակվող ռուսների հանդեպ: Վրաստանի կառավարությունը, ելնելով քաղաքական շարժառիթներից, ձերբակալեց Ռուսաստանի նախկին բարձրաստիճան զինվորականների ու քաղաքական «կասկածելի» մի խումբ գործիչների: Այսպես, գններալներ Ռուբենատի, Ջունկովսկու, Դուրնովի և այլոց ձերբակալությունից հետո «Սակարտվելոս Եսպուբլիկա» վրացական պաշտոնաթերթը 1918 թ. հուլիսի 8-ի համարում հայտարարեց, թե իբր «... ներքին գործերի նախարարը Թիֆլիսում հայտնաբերել է Վրաստանի անկախության դեմ պայքարող կազմակերպություն, որը նպատակ ուներ ... Վրաստանում վերականգնելու ինքնակալական կարգեր»¹⁶: Այդ կազմակերպության մեջ իբր մտնում էին «ռուս սպաներ, պաշտոնյաներ, բոլշևիկներ և այլ շրջանակների ներկայացուցիչներ: Գործունեության միջոցներից պետք է լինեին մի շարք հաստատությունների պայթեցումը, ահաբեկչական գործողություններ և այլն»¹⁷:

Նույն թերթը 1918 թ. օգոստոսի 18-ի համարում, քննադատելով հայերի ռուսական կողմնորոշումը, հայտարարում է, որ Վրաստանի և Հայաստանի հարաբերությունները լարված կմնան այնքան ժամանակ, քանի դեռ հայ ժողովրդի ղեկավարները կտրուկ չեն հայտարարել, որ իրենց կողմնորոշումը և քաղաքականությունը արմատապես փոխվել են¹⁸:

Այսպիսով, Անդրկովկասի երեք ժողովուրդների անկախացումից հետո միանգամայն բարենպաստ իրադրություն էր ստեղծվել Վրաստանի և Ադրբեջանի համար: Հստակ էր նաև նրանց արտաքին քաղաքականության ուղղվածությունը: Գերմանիան պաշտպանում էր

¹⁵ Տե՛ս նույն տեղը, թ. 2:

¹⁶ «Սակարտվելոս Եսպուբլիկա», Թիֆլիս, 8 июля, 1918.

¹⁷ Նույն տեղում:

¹⁸ Տե՛ս նույն տեղը, 18.08.1918:

Վրաստանի, իսկ օսմանյան Թուրքիան՝ Ադրբեջանի շահերը, և երկուսն էլ՝ ի վնաս Հայաստանի Հանրապետության: Հայ ժողովրդի քաղաքական դրությունը արմատապես տարբեր էր կովկասյան թաթար և վրաց ժողովուրդների վիճակից այն պատմական պահից ի վեր, երբ ռուսները սկսեցին հեռանալ Անդրկովկասի սահմաններից:

ГЕГАМ ПЕТРОСЯН – *Отношения Республики Армения с Грузией накануне Константинопольских и Берлинских переговоров (май-июнь 1918 г.)*. – В статье подробно рассматривается тот факт, что накануне переговоров стран Четверного союза в Константинополе и Берлине по республикам Закавказья отношения Республики Армения с непосредственными соседями, Грузией и Азербайджаном, были неустойчивыми, неопределенными и противоречивыми, из-за их различных политических целей, ориентации и территориальности. Особое внимание было обращено на то, что после обретения независимости тремя народами Закавказья для Грузии и Азербайджана создалась очень благоприятная ситуация. Направление их внешней политики также было ясным. Германия защищала интересы Грузии, а Османская Турция защищала интересы Азербайджана: и то, и другое в ущерб Республике Армения.

Ключевые слова: *Республика Армения, Азербайджан, Грузия, Османская Турция, Германия, Россия, Батумский пакт, непосредственные соседи, территориальные споры, благоприятная ситуация*

GEGHAM PETROSYAN – *Relations of the Republic of Armenia with Georgia on the Eve of the Constantinople and Berlin Negotiations (May-June 1918)*. – The article examines in details the fact that on the eve of the negotiations of the countries of the Central Powers in Constantinople and Berlin, related to the republics of Transcaucasia, the relations of the Republic of Armenia with its direct neighbors, Georgia and Azerbaijan, were unstable, uncertain and contradictory, due to their different political goals, orientation and territoriality. Particular attention was paid to the fact that after gaining independence by the three peoples of Transcaucasia, a very favorable situation arose for Georgia and Azerbaijan. The direction of their foreign policy was also clear. Germany protected the interests of Georgia, and the Ottoman Turkey protected the interests of Azerbaijan, in both cases to the detriment of the Republic of Armenia.

Key words: *Republic of Armenia, Azerbaijan, Georgia, Ottoman Turkey, Germany, Russia, Batumi Pact, direct neighbors, territorial disputes, favorable situation*